

КООПЕРАЦІЯ ЯК ФОРМА ВІДПОВІДІ НА ВИКЛИКИ ОЛІГОПОЛІЗАЦІЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ

Т.О. Зінчук, д.е.н., професор
Житомирський національний агроєкологічний університет

Висвітлено основні проблеми формування та реалізації переваг сільськогосподарської кооперації на фоні набираючого обертів процесу олігополізації агропродовольчих ринків. Обґрунтовано необхідність врахування світового кооперативного досвіду з позиції соціального захисту селян та різноманітності надання послуг порівняно з діяльністю агрохолдингових структур. Акцентовано на посиленні ролі сільськогосподарської кооперації через активізацію вітчизняної аграрної політики у цій сфері та з урахуванням вимог аграрних ринків.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України в останнє десятиріччя характеризується домінуванням на ринках сільськогосподарської продукції великотоварних підприємств

холдингового типу, діяльність яких спрямована на максимально можливе використання природних ресурсів, зокрема, землі як основного засобу виробництва у сільському господарстві. Сформувалася тенденція щодо постійного збільшення розмірів «захоплення» ринків та надмірної концентрації окремих видів сільськогосподарських культур у двох-трьох десятків потужних, фінансово стійких та позаконкурентних агрохолдингових структурах. В умовах членства України в СОТ позиції слабкості «ринкової влади» ще більше посилюються, а, отже, доступ агропродуктових компаній до ринків стає найсприятливішим завдяки налагодженій системі логістики та потенційно значними обсягами поставок агропродовольчої продукції. Результатом такого стану виявилася проблема, з одного боку, недоступності до ринків сільськогосподарських підприємств малого та середнього агробізнесу, з другого боку, нівелювання багатофункціональної ролі сільського господарства та розвитку сільських територій. Звичайні методи боротьби за доступність ринку не привели до позитивних результатів, як і неможливість окремих товаровиробників сільськогосподарської продукції самостійно створити та розвинути власну переробну і збутову мережу. Виходячи з цього необхідно змінювати сам підхід до сфери виробництва, переробки та реалізації продукції через кооперацію, адже у сутності кооперації закладені неконкурентні, «м'які» інтеграційні зв'язки між сільськогосподарськими товаровиробниками, які дозволять при тісній взаємодії зі споживачами мати стабільний ринок збуту для поставки великих обсягів агропродовольчих товарів при мінімальних організаційних витратах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальна розробка питань, пов'язаних з теоретичними та практичними засадами становлення вітчизняної сільськогосподарської кооперації, формуванням національних нормативно-законодавчих актів, методологічних і методичних розробок щодо багатофункціональності сільського господарства та особливостей розвитку форм господарювання, знайшла своє відображення у працях вчених-аграрників: О. Бородіної, М. Гриценко, Ю Губені, В. Зіновчука, Л. Молдаван, О. Могильного, М. Маліка, І. Прокопи, Н. Степаненко, Т. Швець, Г. Черевко та ін. Серед зарубіжних вчених найвідомішими в галузі сільськогосподарської кооперації стали К. Бреді, А. Гелба, Д. Джак, Ю. Романаускас, М. Янга та багато інших. Однак, існуючі проблеми щодо формування сприятливих соціально-економічних умов для розвитку сільськогосподарської кооперації як протидії

розповсюдженню процесу олігополізації в сільському господарстві потребують продовження наукових досліджень.

Мета та методика дослідження. Мета статті – обґрунтувати соціально-економічні переваги сільськогосподарської кооперації як напрямку державної аграрної політики та соціально орієнтованої форми господарювання, що посилюють її роль в аграрному секторі економіки порівняно з діяльністю агропідприємств холдингового типу, і розробити рекомендації щодо оптимізації економічних інтересів усіх її учасників з кон'юнктурою агропродовольчих ринків, враховуючи міжнародний досвід. В основу дослідження покладені наукові економічні методи: монографічний, порівняльного аналізу, статистико-економічний, використання яких дозволяє визначати цілі та механізми сільськогосподарської кооперації, виявити особливості реалізації принципів кооперації, врахувати й узагальнити світові тенденції розвитку агропродовольчих ринків та встановити пріоритети кооперативного розвитку в умовах конкуренції, зумовленою впливом олігополістичних структур – суб'єктів ринку.

Виклад основного матеріалу. Сучасні агропродовольчі ринки, які сформувалися в процесі еволюції економічних відносин та розвитку продуктивних сил, варіюють від традиційних ринків з низькою доданою вартістю продукції до високодиференційованих товарних ринків, представлених широким продуктовим асортиментом та високоякісними новачійними товарами. В залежності від кон'юнктури ринків та в результаті економічних трансформацій в аграрному секторі сформувалася вітчизняна сучасна система агровиробництва.

Відмінною рисою специфічної моделі аграрного сектора України є її дуальна організаційна структура з виокремленням двох типів виробників: корпоративних (агрохолдинги) та індивідуальних (реальні фермери і господарства населення). За такою структурою, як вважають відомі вітчизняні вчені О.Бородіна та І. Прокопа, «приховується нерівноправне становище різних типів виробників; відносини між ними набувають антагоністичних ознак, що проявляється у монополізації корпоративним сектором ринків ресурсів, особливо фінансових, каналів збуту продукції (ланцюгів доданої вартості), вигідних цін, засобів державної підтримки і впливу на формування державної аграрної політики» [1].

Незважаючи на зазначене, в Україні поступово зміцнюються позиції індивідуального сектора товаровиробників. Нині цей сектор представляють 4,3 млн особистих селянських та понад 40 тис. фермерських господарств, якими виробляється майже половина усієї аграрної продукції, у тому числі особливо трудомісткої. За

результатами діяльності, у 2012 р. частка господарств населення у виробництві овочів сягала 86%, молока – 78%, яловичини – 75%, свинини – 57%, зерна – 22%, м'яса птиці – 19%. В цілому, господарствами населення вироблено валової продукції на суму, що перевищила 110 млн грн та складає 49,3% у структурі валової внутрішньої продукції сільського господарства [2].

Проте, корпоративні структури на кшталт агрохолдингів характеризуються масштабною монокультуризацією, недотриманням науково обґрунтованих норм сівозмін, обмеженим виробництвом тваринницької продукції та витісненням малого і середнього товаровиробника з ринку. Більшість вчених схиляється до думки про деформованість структури сільськогосподарського виробництва на користь експортоорієнтованої рослинницької продукції з низькою доданою вартістю та неспроможність інституційного середовища щодо спонукання виробників до впровадження правил належної сільськогосподарської практики [3]. Стратегічна мета діяльності агрохолдингів незмінна – збільшення обсягів експорту продукції, зростання капіталізації, залучення інвестицій для подальшого розвитку і розширення, монополізація вигод від міжнародної торгівлі сільськогосподарської продукції та продовольства.

Майже половина із наявних 42 млн га земель сільськогосподарського призначення в Україні обробляється великими та середніми агропідприємствами холдингового типу. Щорічно агрокомпанії поповнюють земельні банки, консолідуючи у своєму володінні аграрний бізнес. Найактивнішими учасниками в обробці земель агрохолдингами-олігополістами, за версією видання «Фокус-ua», стали «три кити»: 1) «Укрлендфармінг» (земельний банк холдингу перевищив 500 тис. га, що зробило його найбільшим у Східній Європі за площею оброблених земель); 2) «Кернел» (загальна площа земель в обробітку – більш, як 250 тис. га); 3) «Мрія агрохолдингу» (холдинг збільшив чистий прибуток до 149,978 млн дол. США, виручка від реалізації продукції досягла 268,308 млн дол. США) [4].

Найбільші за розмірами землекористування агрохолдинги (від 400 до 600 тис. га) розміщують своє виробництво у найпривабливіших для сільського господарства регіонах України: Вінницькій, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Чернігівській областях; від 200 до 400 тис. га – у Донецькій, Житомирській, Тернопільській, Харківській, Черкаській областях. Постійне нарощування банку земель відображає світову тенденцію глобальних продовольчих ринків – світовий попит зростає, а, отже, сільське господарство залишатиметься пріоритетною галуззю національної економіки.

При цьому агрохолдинги поступово і впевнено набувають форми «чистої» олігополістичної ринкової структури, що підтверджується проявом найхарактерніших для таких формувань рис: по-перше, незначною чисельністю аналогічних фірм на агропродовольчому ринку та їх контроль над виробництвом однорідної (рослинницької) продукції; по-друге, високі бар'єри для входження в галузь з боку сільськогосподарських підприємств інших форм господарювання; по-третє, суттєва взаємозалежність підприємств-олігополістів, зокрема за такими критеріями, як асортимент продукції (виробництво, як правило, кукурудзи, соняшнику, ріпаку), ціна та обсяги виробленої сільськогосподарської продукції; по-четверте, контроль над процесом ціноутворення за взаємодовленістю, або «зговором» конкуруючих фірм.

Водночас на фоні олігополізації продовольчих ринків в агровиробництві поширюється нехтування екологічними нормами і вимогами, хижачке відношення до сільськогосподарських земель. Великотоварні структури та трейдери встановлюють свої правила гри на ринку сільськогосподарської продукції, оскільки не мають протистояння з боку кооперації та об'єднаних агротоваровиробників. За такої ситуації селяни виявилися соціально найнезахищенішими верствами населення, незадоволеними рівнем освіти, охорони здоров'я, розвитку соціального капіталу, відсутністю сфери послуг у сільській місцевості тощо.

На міжнародному рівні постійно відмічається ключова роль сільськогосподарської кооперації у зниженні рівня бідності та самозахисті селян, гарантування зайнятості та соціальної інтеграції, забезпечення добросовісної конкуренції. Лише через об'єднання можливо протистояти комерційним структурам – посередникам у ланцюгу виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Особливого значення у світовій аграрній економіці набувають обслуговуючі кооперативи, ощадні каси, спілки взаємодопомоги. Пропорційно зростанню кількості обслуговуючих кооперативів, зрозуміло, збільшуватимуться обсяги суспільних благ, які продукуються, виходячи з мультифункціональної ролі сільського господарства та надаються цими кооперативами.

У країнах ЄС кооперативами виробляється майже 50% харчової продукції, тільки у Фінляндії – 40%. Через кооперативи країни-члени ЄС реалізують 60% товарної продукції аграрного сектора, скандинавські країни – 80%, Японія та Китай – 90%. Саме кооперація забезпечує основні канали збуту агропродовольчої продукції, причому кооперуються, як правило, дрібні виробники молока й молочних

продуктів, овочів, фруктів. Історично зразком кооперативного руху у виробництві зерна виступає Канада, де уся зернова продукція реалізується через кооперативи. У власності груп сільськогосподарських кооперативів, що об'єднують 100 тис. фермерів, перебувають 800 елеваторів, 3 портових елеватора, власний флот для транспортування зерна, 200 млинів тощо. Показовим прикладом є розвиток канадської кооперації у збуті молока, де головним завданням кооперативу є не лише реалізація, але й моніторинг якості продукції з відповідними штрафними санкціями для недобросовісних членів кооперативу (компенсація всієї вартості молока та виключення з членів кооперативу) [5]. Досвід країн світу також свідчить про різноманітність напрямів сільськогосподарської діяльності кооперації та відповідну користь для населення, зацікавленого у споживанні якісної, безпечної та доступної за ціною продукції.

На жаль, на загальному фоні цивілізаційного кооперативного руху в світі, Україна виглядає щонайменше дуже скромно. Потенціал сільськогосподарської кооперації не можна вважати розкритим, що створює парадоксальну ситуацію: є міжнародний та європейський досвід, мотивація, матеріально-технічна база, відповідні наукові напрацювання і рекомендації провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, але відсутній видимий прогрес у цій справі, що свідчить про певну недосконалість моделі створення і функціонування кооперативів та невизначеність вітчизняної аграрної політики відносно майбутнього сільськогосподарської кооперації.

Незважаючи на це, кооперація продовжує протистояти процесу олігополізації ринку та виступати як об'єднуюча сила сільськогосподарських товаровиробників. Досягнення цілей кооперації – оптимальне поєднання економічних інтересів усіх її учасників з підвищенням ефективності виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, сировини, продовольства досягається за рахунок вирішення таких завдань, як: – закупка сільськогосподарської техніки, обладнання, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіння; – обслуговування та ремонт сільськогосподарської техніки; – організація органічного господарювання; – участь у відродженні галузі тваринництва; – організація вигідних умов кредитування на виробничі потреби; – забезпечення консультативно-інформаційними послугами тощо. На засадах взаємодопомоги та зацікавленості у спільній справі основною ідеєю кооперації залишатиметься пріоритет соціальної мети над комерційною, особливий характер використання прибутку, що є основною відмінністю діяльністю кооперативу від агрохолдингів.

Висновки. Перспективи розвитку сільськогосподарських кооперативів залежать від того, наскільки вони адаптовані до вимог ринкового середовища та здатні задовольняти потреби ринку. Кооперація створює умови для скорочення виробничих витрат, перерозподілу прибутків від збутових та переробних підприємств у напрямку виробників сільськогосподарської продукції. Об'єднання виробників сільськогосподарської продукції веде до зростання їх ринкового впливу, що дозволяє вирівнювати дискримінаційні умови поставок з агрохолдингами. Крім того, посилює ефект конкуренції з олігополістичними ринковими структурами можливо через розгортання діяльності зі створення пулів виробників екологічно чистої або органічної продукції, що зміцнить конкурентні позиції сільськогосподарських кооперативних організацій порівняно з агрохолдингами. До цих заходів доцільно додати й розгортання і проведення інформаційної кампанії як варіант, спрямований на створення певного регіонального бренду тощо. Потребує відпрацювання економічний механізм стимулювання товаровиробників агропродовольчої продукції до об'єднання, подібний до європейського та канадського, при стимулюючій ролі держави. Право на преференції з державного бюджету та податкові пільги повинні мати виробники, які спільно формують канали збуту продукції, здійснюють контроль за її якістю.

Список використаних джерел

1. Бородіна О. М. Яка модель аграрного сектора необхідна Україні? / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа // Дзеркало тижня. – 2012. – №18. – 18 травня 2012 р.
2. Развитие сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов – задача правительства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.info-kmu.com.ua/2013-11-01-000000pm/article/16716966.html>, (01.11. 2013 г.)
3. Бородіна О. М. На яку модель аграрного сектора має орієнтуватися Україна у стратегічній перспективі? / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа // Дзеркало тижня. – 2013. – №25 (122). – 5 червня 2013 р.
4. 20 самых успешных аграриев Украины. Рейтинг Фокуса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://focus.ua>, 15.06.2012 г.
5. Гриценко Н. Украинский кооператор на пути к супермаркету [Электронный ресурс] / Н. Гриценко. – Режим доступа: <http://pravda.ks.ua/interview/print:page,1,15406-n-gricenko-ukrainskij-kooperator-na-puti-k.html>, 12.04.2012 г.